

دعای صباح بخط احمدنیریزی

گرچه در قرن یازدهم و دوازدهم هجری هنر خوشنویسی رو بضعف نیاد و در این مدت بیش از عده‌ای معدود خوشنویش پیدانشد^۱، لکن ظهور هنرمند چیره‌دست ولایت ایرانی، استاد احمدنیریزی در این دوره هنر خطاطی را از خطر زوال حفظ کرد.

«احمد بن شمس‌الدین محمدنیریزی معروف به احمدنیریزی یا میرزا احمدنیریزی یا میر احمد خوشنویس^۲ از مردم نیریز فارس بوده است^۳ که در جوانی از نیریز به اصفهان مهاجرت کرد و در حدود سال ۱۱۰۰ ه. ق. در این شهر مسکن گزید و در دربار شاه سلطان حسین صفوی و نزد امراء و فضلاء و هنرمندان عصر با احترام می‌زیست و حق‌الکتابه‌های هنگفت دریافت می‌داشت. چنان‌که گویند در مدت عمر، شصت هزار تومان صفوی از نتیجه هنر خود درآمد یافته است»^۴.

نیریزی بفضائل نفسانی مشهور بود و گویند از درآمد خود بمبلغ اندک اکتفا و بقیه را انفاق می‌کرد. در اواخر عمر به زیارت عتبات عالیات رفت و در آنجا با وجود کبر سن، از کتابت بازنشست، چنان‌که یک نسخه - دعای کمیل - بخط وی اکنون در کتابخانه سلطنتی ایران هست که بسال ۱۱۵۲ ه. ق. در نجف اشرف کتابت کرده است:

۱- ایران‌شهر: ج ۱

۲- فرهنگ معین: ج ۶، ص ۴۱۶۷.

۳- دانشمندان و سخن‌سرایان فارس: ج ۱، ص ۲۲۵.

نیریزی بمناسبت اختصاص کتابت شاه سلطان حسین «سلطانی» رقم می‌کرد و بسیاری از آثار وی با مر این پادشاه صفوی کتابت شده است .

نیریزی خط‌نسخ را ابتدا نزد «آقا ابراهیم قمی» تعلیم گرفت ، و اسی از روی خطوط «علاءالدین تبریزی» مشق بسیار کرده و با این که از این دو استاد با احترام و نیکی یاد کرده است ، خود او واضح شیوه مخصوصی در خط‌نسخ بود که همان سر مشق‌نسخ نویسان ایران گردید .

نیریزی معروفترین و زبردست‌ترین استادان خط نسخ ایران و از آثار قلم وی ، آن‌ها به بجای مانده است که از کمتر استادی دیده شده است .

از مهمترین آثار وی ، پنج نسخه قرآن مجید در کتابخانه سلطنتی ایران است که بعضی آنها حد خوشنویسی نسخ و مافوق آن متصور نیست .

با وجود شهرت فراوان ، جزئیات زندگی نیریزی ، مشخص نیست و حتی سال تولد و وفات او دقیقاً معلوم نگردیده است ، و آنقدر مسلم می‌باشد که از سال ۱۰۹۶ ه.ق. تا سال ۱۱۵۲ ه.ق. ، بیش از نیم قرن خوشنویسی کرده و در سنین پیری در گذشته است»^۴.

احمد نیریزی آخرین کسی است که در ایران در خط‌نسخ درشت برتری داشته و تاکنون کسی مانند او بمیدان اشتهار قدم نهاده است^۵ در این مورد صاحب کتاب تاریخ خط و خطاطان گوید : مقام هنرمندی نیریزی بطوری مشهور و مسلم بوده که ضرب‌المثل شده و هر کس در صدد تحصیل حسن خط بوده با او گفته می‌شد که :

سعی کن در مشق تا چیزی شوی
مثل احمدخان نیریزی شوی^۶
نیریزی گذشته از خط‌نسخ ، خطوط رقاع و ثلث را نیز نیکو می‌نوشته لکن در قلم

۴- کارنامه بزرگان ایران : ص ۲۶۹-۲۶۸ .

۵- دائرة المعارف الاسلامیه ایران : حرف‌خا ، ص ۱۲۱

۶- تاریخ خط و خطاطان : ص ۱۵۶ .

نسخ بی‌مانند بوده است و تا پایان عمر، صفا و پاکیزه و قرص و محکم می‌نوشته^۷. و در نتیجه آثار فراوانی از خود بجای گذاشته، بیاضی داشته است که دعاها و قرآنهائی که تحریر می‌کرده در آن ثبت می‌نموده، چندبرگی که از آن بیاض بدست فرهاد میرزا رسیده و رسیده حاوی بخشی از کارهای نیریزی می‌باشد که بنقل فرهاد میرزا این قسمت از آثاری نیریزی عبارتند از: دعوات مفصلی که بجهت محمدقلیخان اعتمادالدوله نوشته و شرح مبسوطی در آخر آن نوشته شده است. دیگر صحیفه سجاده‌ای که برای عباسقلی آقای قورچی‌باشی نوشته و شرحی در آخر آن بعربی آمده و در جمادی‌الآخر ۱۱۱۲ ه. ق. رقم نموده. دیگر دعوات مفصلی است که برای شاه سلطان حسین نوشته. و نیز قرآنی که برای شاه سلطان حسین در ۱۱۲۴ ه. تحریر کرده. دیگر صحیفه سجاده‌ای که بجهت شاه سلطان حسین از روی خطیاقوت مستعصمی استکتاب نموده که در آخر آن نیریزی نوشته. و کانت بینها و بین‌النسخ‌المشتهرة من هذا الكتاب المستطاب المعروف بزبور آل محمد و انجیل اهل‌البیت اختلافات لا تخفی علی‌الناظرین. « دیگر دعواتی که برای رضاخان نوشته، دعواتی که در فتنه افغان در خانه شخصی پنهان شده بود بجهت شکرگزاری احسان او نوشته که اول او، دوازده امام خواجه است. قرآنی که برای محمدعلیخان نوشته. دعواتی که بجهت قورچی‌باشی مصطفی قلیخان نگاشته. قرآنی که از روی قرآن ملا علائیک، علاءالدین بن محمدالحافظ التبریزی فی شهر رمضان المبارک سنه ۹۶۴ اربع و ستین و تسعمایه رقم نموده، و قرآنی که بخاطر حاجی یاقوت خواجه اعتمادالدوله شاهقلیخان در ۱۱۲۵ ه. ق. نوشته است^۸.

باری مراجعه به موزه‌ها و کتابخانه‌های موجود صدق این مدعا را بخوبی اثبات می‌کند، از جمله هم‌اکنون پنج‌نسخه از قرآن کریم در کتابخانه سلطنتی موجود است^۹ و بیش از

۷- ذکر برخی از خوشنویسان و هنرمندان، تعلیقات مرحوم فکری سلجوقی بر دیباچه دوست محمد

هروی: ص ۲۹.

۸- زنبیل: ص ۴۹-۵۰.

۹- دائرة المعارف مصاحب: ج ۱، ص ۶۵.

سی و هفت قطعه و مجموعه دعا در همین کتابخانه وجود دارد که یکی از آنها - دعای احتجاج - مورخ ۱۱۰۰ ه.ق. و دیگری صحیفه کامله و نیز تعقیب نمازی است که در تاریخ ۱۱۶۰ ه.ق. رقم گردیده اند^{۱۰} و تاریخ بقیه در بین این سالهای یاد شده تحریر یافته است. و در کتابخانه آستان قدس رضوی سه نسخه قرآن کریم بخط نیریزی هست که در سالهای ۱۱۰۸ و ۱۱۱۹ و ۱۱۲۶ ه.ق.، نگاشته گردیده^{۱۱}، و نیز در این کتابخانه بیش از شش مجموعه دعا بخط نیریزی وجود دارد که در ۱۱۰۴ تا ۱۱۲۸ ه.ق. تحریر یافته^{۱۲}، در مدرسه سپهسالار جدید تهران شش نسخه مجموعه دعا بخط احمد نیریزی هست که در سالهای ۱۱۱۳ ه.ق. تا ۱۱۴۳ ه.ق. نگاشته گردیده^{۱۳} در کتابخانه الهیات تهران نیز چند سوره قرآن و دو مجموعه دعا مورخ ۱۱۲۰ و ۱۱۲۸ ه.ق. بخط او موجود است^{۱۴} در کتابخانه دانشکده ادبیات مشهد نیز خطی از احمد نیریزی مورخ ۱۱۱۳ ه.ق. وجود دارد^{۱۵}، و نیز قرآنی که تمام صفحات آن باطلای خالص تذهیب شده در کتابخانه خدیوی مصر محفوظ است^{۱۶}.

اگر خواسته باشیم تمام آثار موجود نیریزی را برشمردیم ما را از هدف اصلی باز می‌دارد و شایسته آنست که مقالاتی منحصر در این زمینه فراهم آید تا مگر اهل ذوق و هنردوستان را بر آن دارد که نمایشگاهی خاص آثار این نابغه فارسی ترتیب داده و کنگره‌ای بیادبودی تشکیل دهند.

در حال کتابخانه دانشکده الهیات مشهد نیز دو مجموعه دعا بخط احمد نیریزی

رسال جامع علوم انسانی

- ۱- فهرست کتب خطی دینی سلطنتی، جلد دوم.
- ۱۱- راهنمای گنجینه قرآن: ص ۲۶۰ و ۲۶۹ و ۲۷۰.
- ۱۲- فهرست کتابخانه آستان قدس: ج ۶، ص ۲۷۸، بعد.
- ۱۳- فهرست سپهسالار: ج ۱، ص ۲۲ و ۲۷ و ۵۴ و ۵۵ و ۵۷ و ۶۲.
- ۱۴- فهرست نسخه‌های خطی دانشکده الهیات تهران: ص ۶۲۸ و ۶۳۶ و ۶۳۷.
- ۱۵- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات مشهد: ص ۲۲۵.

دارد که یکی از آنها را بسال ۱۲۱۳ ه.ق. در اصفهان نبشته و دیگری را بسال ۱۱۴۲ ه.ق. نیز در همان شهر رقم نموده است.

در اینجا گفتار خویش را درباره مولانا احمدنیریزی کوتاه کرده بلذکر مختصری درباره دعای صباح می پردازیم: کثرت اشتها دعای صباح که منسوب به حضرت علی بن ابیطالب علیه السلام است ما را بی نیاز از ذکر سندان می نماید. مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانى آورده که گویند سید علی بن حسین بن حسان بن حسین بن باقی قرشی صاحب کتاب - اختیار المصباح - تألیف شده بسال ۶۵۳ ه.ق. نسخه اصلی دعای صباح را در دست داشته است که بخط آن حضرت بوده و سید شریف یحیی بن قاسم بن عمر عاوی عباسی متولد به سال ۶۸۰ ه.ق. نیز از آن نسخه خیر داده است، چنانچه در برخی از آثارش آمده: ظفرت بسفینة طویلة مکتوب فیها بخط سیدی وجدی امیر المؤمنین وقائد الفرماجلین لیث بنی غالب علی بن ابیطالب علیه افضل التحیات ماهذه صورته (بسم الله الرحمن الرحیم هذا دعاء علمنی رسول الله علیه وآله وکان یدعوبه فی کل صباح وهو اللهم ...) در آخر همین مکتوب آمده [کتبه علی بن ابیطالب فی آخر نهار الخمیس حادی عشر شهر ذی الحجة سنة خمس وعشرين من الهجرة]^{۱۷}. سید شریف اضافه می کند که این را من در ۲۷ ذی قعدة ۷۳۴ هجری از خط م. بارک آن حضرت که با قلم کوفی رقم شده بود نقل کرده ام ...

مؤلف الدررعه می فرماید: نسخه ای از دعای صباح بخط کوفی که آخر آن همین عبارت و تاریخ را داشته در خزانه ناصرالدین شاه قاجار موجود بوده است^{۱۸}

این دعای شریف دارای مضامین عالی و شامل دقایق علمی و عرفانی می باشد و پیوسته مطمح نظر پارسایان و ارسته و عارفان زنده دل بوده است و بر آن شرح های بسیاری بنظم و نثر، به زبان پارسی و عربی نگاشته اند و از جمله شرحی است که حکیم بارع و فیاسوف

۱۷- عین این عبارت را احمدنیریزی در آخر دعای صباح مورخ ۱۱۴۲ ه.ق. نسخه الهیات مشهد آورده است.

۱۸- الدررعه: ج ۸، ص ۱۹۱-۱۹۰.

مثاله مرحوم حاج ملاهادی سبزواری بر این دعا نوشته^{۱۹} و مرحوم آغا بزرگ تهرانی بیش از بیست شرح بر این دعا را نام برده است^{۲۰}.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱۹- این شرح بضمیمه شرح دعای جوشن کبیر سال ۱۲۸۱ ه.ق. در تهران چاپ شده است و بکمر تبه هم

سال ۱۲۸۳ ه.ق. چاپ گردیده است.

۲۰- اللریبعه : ج ۱۳ ، ص ۲۵۶-۲۵۲ .